

ללא הגמוניה / ג'קי לוי

ג'קי לוי ערך רשימת מכולת של מה טוב ומה רע בתרבות הישראלית. יש רשימה קצרה ויש רשימה ארוכה. בכל זאת הוא סבור כי בתוך חספוס המרפקים הישראלי, המתנצח והדרוויניסטי, צמחו גם נשמות אחרות, והן רוקמות כאן אפשרות תרבותית אחרת

לפני מספר שנים, על במה זעירה באולם קטן בבית הלל בקמפוס של הר הצופים, הצטופפו פייטן אחד מירושלים, מוזיקאי אחד מרמת גן, נגני חליל, כינור, עוד ותופים, וגם מספר סיפורים אחד: אני. ברגעים הראשונים של הערב עדיין הדהדה בראשי שיחת טלפון שבה הסבירה לי בחורה נעימת קול שמדובר במפגש על במה אחת בין יאיר דלאל למשה חבושה. היא אמרה שזה יהיה אחד מתוך סדרה של מפגשים בין המוזיקה החילונית לבין הפיוט הדתי, ובין העכשווי והמעודכן לבין המסורתי.

פיהקתי. חשבת: טוב שלא אמרת - חברותא. נזכרתי בלוחות המודעות שעל פניהם חלפתי כסטודנט. את מי, לעזאזל, מעניינות הפעילויות האלה? היה ברור לי שיגיעו עשרים סטודנטים משועממים, רובם דתיים או דת"לשים. נו, בסדר. קשה לי לסרב ליוזמות מהסוג הזה. אני בן בכור עם כל התסביכים הכרוכים בכך. אפשר שאני גם קורבן של חינוך טוב מדי. ובכל זאת, משהו בתוכי התחיל לרטון: הנה לך עוד אירוע צו פיוס דביק. בחילה קלה העידה על הרעלת צדקנות ממשמשת וקרבה. מצד שני, אמרתי לעצמי, אני אוהב את חבושה ואת דלאל. וגם אם לא לגמרי ברור איך זה מתחבר, מה איכפת לך לנסות?

על הבמה, מול קהל שמילא את האולם עד אפס מקום, החלה לחלחל לתודעתי ההכרה שמשהו קורה פה ואנוכי לא ידעתי. האוויר היה חושני. שום רמז לאווירה של פאנלים ממוחזרים והידברות מאולצת. על הדלתות צבאו סטודנטים מאוכזבים שנאלצו להישאר בחוץ, בפנים חילקו נציגי בית הלל תדפיסים עם מילות השירים והפיוטים ומזגו עראק לכוסות פלסטיק. אין מה לעשות, פיוטים הולכים עם עראק, כמו שעראק לא הולך עם כוסות פלסטיק.

ליאיר דלאל, וגם לי עצמי, היה קוקו ארוך (מדי, אם תשאלו אותי) ומשקפיים עגולים. נכון, אנחנו המשתכנזים שבחבורה. למרות הרקע המזרחי, אנחנו ספוגים בביטלס, בקולנוע, בג'ינס, בבוב דילן וזה נכון לגבי צלילים כפי שזה נכון לגבי מילים ומחשבות. משה חבושה הוא סיפור אחר. כשהוא פורט על העוד ומתחיל לשיר, אתה שואל את עצמך בן כמה הוא (250?), מתי עלה ארצה (אתמול?). איך זה שגבר צעיר יותר מברי סחרוף, ויליד הארץ, שר כאילו מעולם לא קרבו לאוזניו צלילי התרנגולים ושלו חנוך, ומכבשי רשת ג' וגלגל"צ. כאילו מעודו לא יצא מהשכונה, מהסימטאות ומבית הכנסת. כאילו כל הבורקסים שאכל בחייו, סלחו לי על הדימוי האיום, היו בורקסים של אזכרות. גיאוגרפית, רק מרחק קצר מפריד בין שכונת בית ישראל של חבושה לבין קמפוס הר הצופים. תרבותית - אוקיינוס מפריד ביניהם. הבטתי בו. האם חשב אי-פעם שיופיע באוניברסיטה? לפני סטודנטים? סטודנטיות?

משה התחיל לשיר "בקשות" היישר מנבכי בתי הכנסת של הסמטאות. הוא לא עשה שום הנחות. שירה כבדה, שתפישת הזמן והמקצב שלה ערביים לחלוטין. התחלתי לאבד את שלוותי. מה הוא עושה? הוא ייאבד אותם בתוך רגע! שישיר משהו קליל. ידידותי לאוזן הזרה. שייתן להם משהו שהם מכירים. "אדון הסליחות", למשל. איזה "צור משלו אכלנו" מולבש על לחן של מושיק עפיה. מה הוא שר "לך אנא?" אפילו את "נגילה הללויה" הוא בחר

על הבמה ריחף קשב אוהב נדיר שצמח מן השילוב – שאיננו מובן מאליו – של כבוד ושל ענווה והומור. זה היה מדבק, מסתבר, כי אותו קשב, אותה אהבה, ריחפו על האולם כולו. בין הקהל והאמנים. פתאום יאיר דלאל שר פיוט של נג'ארה, וחבושה שר רוני סומק. הבטתי בקהל ונאלצתי להודות שהוא תפס אותי לא מוכן. דבר אחד היה ברור: לקהל הזה לא היה עניין בפולקלור. האנשים שם לא רצו למחוא כפיים בנימוס ולומר בסוף שהיה מאוד תרבותי. הם רצו לחוות תרבות חיה, פקוחת עיניים ופוקחת עיניים. ואני, שבעוונתי מיהרתי כנראה עם העראק השלישי, גחנתי לעבר משה חבושה: תגיד לי, מה קורה פה? יכול להיות שהמשיח כאן בחוץ, מחפש מקום לקשור את החמור?!

הבלבול הזה

בבית, כשכולם מלבדי כבר נמו את שנתם, נמרחתי מול המסך. במהירות מסחררת גלשתי את כל המדרון שבין הקליימקס והאנטי-קליימקס, בין הר הצופים לעמק הקופים. רק לפני רגע בירכתי בכל ליבי את בורא עולם על שנפלה בחלקי הזכות להיות חלק צנוע ממהלך מרתק של תחייה תרבותית, והנה כרגע עם השלט ביד אני בווה ותוהה אם נשארו עוד סימני חיים בגווייה הזאת.

על המסך התחלפו אולפנים עתירי תקציב, שעוצבו עד אפיסת כוחות. צעקניים, סרי טעם ובעיקר דומים להחריד זה לזה. בלונדיניות נושאות כרטיסיות לחשו את אותם קטעי קישור, ועל הספות המעוצבות רבצו הרכבים מובנים מאליהם של כוכבים וכוכבות ארזים להפליא. מי אלה לי, ומה אני להם. הבלבול הזה, אני רוצה לדווח, הוא המרכיב הדומיננטי בחוויית התרבות הישראלית שלי.

הבלבול הזה, כך נדמה לי, אינו חוויה פרטית-סובייקטיבית. התרבות הישראלית מעניקה לבניה חוויה הפכפכה, שהיא מאנית-דפרסיבית בעמקי מהותה. לרגעים אתה עשוי להיסחף בתחושות אופוריה שהנה-הנה תור זהב, ושיש כאן אחרי הכל כמה תופעות חדשות יותר או פחות שצריך מידה גדושה של ציניות כדי שלא להתפעם מהן. אבל אל דאגה, תמיד יגיע האנטי-קליימקס, והוא תמיד חריף כמו סטירה בפנים, ותמיד נושא עימו את האימה שזהו זה, זה פרצופה האמיתי של התרבות הישראלית, ושבחצר הרמוסה הזאת שום דבר כבר לא יצמח.

טור הברכה וטור הקללה

הנה אני עורך לעצמי רשימת מלאי בשני טורים. הר גריזים מול הר עיבל. הברכה והקללה. האורות והצללים. הכל כמובן לטעמי האישי והפרטי ביותר. זה לא פשוט. הרי רוב הדברים אינם מצויים על ראשי ההרים הקיצוניים האלה. רוב הדברים קורים מן הסתם בגיא הבינוניות שבין גריזים לעיבל. בעמק הלא-רע. בוואדי הבסדר (חוץ מזה, סלחו לי, לא אמנה את כל אלה שאני עובד איתם, והם חברים קרובים, ובוודאי יבינו ויסלחו ששמם לא נזכר כאן).

לעולם לא אתעיף מלחכות לשיר הבא של אהוד בנאי. להקת שוטי הנבואה - זה מכבר הגעתי למסקנה שהשיר "אין אני" לא יצליח להימאס עלי. רוני קינן הצלולה והמדויקת. האלבומים הנפלאים והלא-מוכרים מספיק של "המדרגות" ו"שחרית". חוץ מזה, אינני מתכוון או מסוגל להישאר שווה נפש לכך שבתוך זמן לא ארוך ברי סחרוף מקים לתחייה את "עוד חוזר הניגון", את "בום פם" ואת הפיוט "יעלה יעלה". המטבח הישראלי החדש מסוגל לעצב

ספרות: "כעפעפי שחר" של חיים סבתו ו"המינגווי וגשם הציפורים המתות" של בוריס זידמן. "יצר לב האדמה" של שהרה בלאו ו"לא בבית הזה" של יוסף בר יוסף הנפלא. אני מת על העניין המחודש בעברית ובסלנג. אני קורא בשמחה את העבודות של רוביק רוזנטל ושל צבי טריגר ועמליה רוזנבלום. השירה של אליעז כהן ואדמיאל קוסמן. הפרויקט "שירחוב" שמפזר לאורך רחובות השכונה שלי בתי שיר של יונה וולך לצד שיר השירים. בתחום הטעם הטוב אני מודה לאל על שיבתן של הנשים הדתיות למטפחת, במקום כל הכובעים המחרידים שנראים כהכלאה של עציץ וגלגל של וספה. וגם - מה שקורה כאן לאחרונה בלילות ט' באב ובתיקוני שבועות. היציאה מהגטו, או לפחות מהבוידם, של הלימוד ושל השפה היהודית. בתי המדרש החדשים, "החילוניים". המדרש החדש עצמו, שאולי הוא כל הסיפור, והוא חוט השני בכל אלה שמניתי, ושיש בהם מאותו דבר-מה טוב שבכל זאת קורה כאן.

את הטור המבאס אני רושם בחוסר חשק. השירים "רוצה בנות" ו"אני טורו מפוצץ בדינרו". תרבות הפלייליסט. אירועי השקה ושאר ערבים חגיגיים להענקת משהו-הזהב ברבבות קטגוריות ובאפס עניין. רודנות הטרנד. המעורבות העצומה, הבלתי-נתפשת, של יעצי תקשורת ויחצ"נים בחיינו הציבוריים. פרסומי חוצות בוטים. פרסומי חוצות בכלל. ארוטיקה פדופילית גלויה וסמויה בפרסומות בטלוויזיה. דרשות אימים של רבנים חסרי השכלה. אין לי מילים לתאר את סלידתי מהפסוק "הקדוש-ברוך-הוא אנחנו אוהבים אותך". חוסר הפיקוח על ייבוא המילים האנגליות הדלוחות והפרחיות ביותר: אג'נדה, סיסטר ואף סיס, וכמובן סורי. התאזרחותה חסרת המידה של עגת המסוממים על ביטוייה ספוגי הכימיקלים ועזי המבע: "פצצות לגבות", "אוכלים סרטים", ושמות התואר "לפנים" ו"טילים" במלעיל. על משקל דילים. טורי הרכילות. תוכניות תרבות. הזיהוי המוחלט בין המילים "תרבות" ל"רכילות". הזיהוי המוחלט בין סאטירה לבין סתם ציניות ובזז. האיום היומיומי על כל שטח ציבורי. העובדה המתישה שכל גן שעשועים, פארק, ריאה ירוקה או סתם שדה למדורות ל"ג בעומר, נמצאים כל העת על הכוונות של צידי נדל"ן עתירי עוצמה וחסרי עכבות. המועקה המתמדת שאינה מתבדה, שהזמן עובד לטובתם. יש עוד, כמובן.

כדי לעמוד על הפערים התקציביים בין שתי הרשימות החלקיות אין כל צורך בשירותי הטובים של רואה חשבון. כל אחד יכול להביט ולהפנים. הר גריזים הוא הר איכותי אך קירח. הר עיבל בזהק כמו כרטיס אשראי פלטינום פרימיום.

בין בתי כנסת לסדנאות

ספרו של אנטוניו ארטו "התיאטרון וכפילו", שכבר שנים אני שב וקורא בו, השפיע עמוקות על האופן שבו אני מתייחס לתרבות. ארטו הרבה לדבר על תרבות המערב במונחים של חיים ומוות, ובהשפעתו הרבית להרהר על הפער הסמלי שבין המוזיאון לבין סדנת האמן – הסטודיו או האטליה.

ההבדלים ברורים. המוזיאון הוא כמעט מקדש. הסדנה היא כמעט בית מלאכה. המוזיאון הוא מקום נקי, מסודר וקודר, שנהוג לבקר בו מתוך כובד ראש וסבר פנים חמור במידה די מצחיקה. הסדנה היא מקום מבולגן ומלוכלך, שאפשר לאכול בו, לצחוק או להתווכח בקולי קולות. על-פי ארטו, הסדנה היא המקום שבו אמנות באה לעולם, המרחב שבו התרבות חיה, והמוזיאון הוא המוסד שבו משכיבים את האמנות למנוחת עולמים. אכן, יש קווי דמיון מסוימים בין שפת הגוף של המבקרים במוזיאון לבין ההתנהגות של אנשים בעת ניחום

בימים שבהם התוודעתי להגותו של ארטו כתבתי את "סולם יעקב" - טור שבועי של ביקורת בתי כנסת במקומון הירושלמי "כל העיר". תוך כדי הצעדות הארוכות שעשיתי בשבתות למאות בתי הכנסת הפזורים בעיר, החלה לנסר בי השאלה כמה מבתי הכנסת שביקרתי בהם הם מוזיאונים וכמה הם סדנאות? היכן, על סקלת החיים והמוות, אפשר למקם את תרבות בתי הכנסת של תחילת שנות האלפיים? האם, ברוב המקרים, מגיעים יהודים לבית הכנסת או לבית המדרש כדי לחיות את היותם מאמינים בני מאמינים, או שמא הם באים כדי להעלות את זכרה של אמונה עתיקה ויפה, שיש להם כלפיה בעיקר רגשות נוסטלגיים?

כחובב מושבע של טקסים יהודיים ובתי כנסת מכל הנוסחים והזרמים, נאלצתי להודות ביני לביני שהתשובה, איך לומר, מורכבת. עם זאת ריחפה באוויר התחושה שאסור לדבר סרה בבתי הכנסת. זו תפילה והיא קדושה, ולא מעט הטיחו בי שאני צריך להתבייש, איך אני בכלל מעז לתת ציונים כאילו מדובר באיזו הצגת תיאטרון.

מה כבר יכול להיות חשוב בתרבות

ובכן, מה היה שם בערב הפיוטים ההוא בהר הצופים שריגש כל-כך? מדוע התגובות שבאו מהקהל וגם מאיתנו שעל הבמה חרגו באופן כל-כך ברור מהתגובות הרגילות? מדוע הרגשנו שקורה שם משהו שהוא, סלחו לי, "חשוב"?! מה יכול להיות חשוב במילים ובמנגינות? מה כבר יכול להיות חשוב בתרבות?

נדמה לי שעולם הפיוטים נוגע בהינף אחד בכמה הדחקות והכחשות המצויות בלב ליבו של התסביך הישראלי. הפיוט הוא עתיק, והוא בית אבא וסבא רבא, והוא מזרחי, ספרדי או ערבי. והפיוט הוא יהודי, אוהו, כמה שהוא יהודי. חישוב קצר: עתיק + מזרחי + יהודי = מוקצה כפול שלוש.

המזרחיות, העתיקות והיהדות הם תחומים שהתרבות הישראלית לא רצתה לטפל בהם. למשל, פסטיבלי זמר המשניים, הדחויים. הראשון היה פסטיבל הזמר החסידי. זמרים שרו טקסטים מהמקורות ולחנים מהבידום, והכיפה הלבינה ממבוכה על ראשם. הפסטיבל הדחוי השני היה הפסטיבל המזרחי. קראו לו "למנצח שיר מזמור", כי כמו שמעיד הכינוי של הרב הספרדי הראשי, המזרחי אוהב שמוסיפים לשם התואר איזה עיטור בנוסח "הראשון לציון" או "למנצח שיר" וכו'. בקיצור, שני הפסטיבלים הללו נועדו לטפוח על שכמם של אלו שלא השכילו לצעוד קדימה עם השיירה. אלו שעדיין מדשדשים ומביטים לאחור. הדתיים הפתטים חובבי החזנות המאנפפת, והמזרחיים נחשלי-הגעגוע והנוסטלגיה.

בשנות ה-70, שנות הפסטיבלים, ברור היה ששום גאונות אמנותית, שום יצירה צעירה ורעננה באמת, לא יצמחו משדות הבור והחלטורה של היהדות והמזרחיות. ברור היה שאלה הם תחומים מתים. לכן מפעים כל-כך משב הרוח החי, הסקרני, הבלתי-נוסטלגי בעליל, שמאפיין את העניין הנוכחי באוצר הפיוט באתר "פיוט" ברשת האינטרנט, בפרויקט "קהילות שרות" ובתוכנית "ידידי השכחת". לא מקרי בעיני שברי סחרוף, אחד היוצרים הייחודיים ברוק הישראלי, חוזר באותה תקופה עצמה גם ל"יעלה יעלה" וגם ל"בום פם" - ועם זאת, מפעים.

ההגמוניה העומדת בפני ערעור

אחדות הניגודים היא נשמת אפה של היצירה. אלא שכדי ליצור אחדות כזאת יש צורך ביכולת הקשבה. מעבר לכך יש צורך בויתור על אחד הפיתויים הגדולים והאפלים ביותר – הפיתוי לנצח. להכריע. אצלנו משום מה קיימת אופוזיציה רבת עוצמה לכל מה שקשור בשילוב, בתיווך תרבותי או בדיאלוג. עיתונאים בכירים, בעלי דעה ומיקרופון, כבר הרגילו את האוזן הישראלית לבוז האוטומטי שנוטף מצמדי המילים "צו פיוס" או "רב-תרבותיות". כאילו כל הקשבה או פתיחות - לא עלינו – הן בהכרח סימן לרפיסות, לחנופה ובעיקר לפחדנות. הם משקרים, כמובן, והם יודעים זאת. זאת ההגמוניה שלהם שעומדת בפני ערעור.

אני מביט בשני הטורים שרשמתי כלאחר יד. טור הברכה וטור הקללה. כל ניסיונותי לחלץ מכנה משותף – להגדיר מה הופך את הנעלה לנעלה ואת הנקלה לנקלה – מאיימים להסתיים בכישלון. ובכל זאת, אשים את נפשי בכפי ואומר זאת: הצד המשותף לטוב ולמפעים שקורה כאן הוא הדיאלוגיות. בתוך חספוס המרפקים הישראלי, המתנצח והדרוויניסטי, צמחו גם נשמות אחרות, והן רוקמות כאן אפשרות תרבותית אחרת. יש מי שבעיניו האפשרות הזאת – של תרבות שמחליפה את ההגמוניה בדיאלוג בין שווים, בחברותא - היא איום קיומי, והם מוכנים להיאבק בו עד חורמה. עבור אחרים, עבורי, מדובר בסם חיים.